

Prostorna/teritorijalna dostupnost obrazovanja

Septembar 2016. godine

Prostorna/teritorijalna dostupnost obrazovanja

Dr Ksenija Petovar, sociolog

Profesor Univerziteta u Beogradu u penziji, član Užeg stručnog tima NKEU

Tema

Obavezno osnovno (osmogodišnje) obrazovanje je zajamčeno *Ustavom Republike Srbije*¹ i međunarodnim dokumentima koje je Republika Srbija ratifikovala.² U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, (Službeni glasnik RS, 107/2012) nalazi se podatak da je obuhvat dece iz seoskih naselja u osnovnom obrazovanju pao sa 81,2% u 2005. godini, na 77,4% u 2009. godini (str. 29). U izveštaju *Multiple indicator cluster survey* navedeno je da je osipanje (prelazak iz četvrtog u peti razred osnovne škole) u seoskim sredinama u Srbiji iznosilo 14,5%, te da je stopa završavanja osnovne škole kod seoske dece 74,14% (prosek u Srbiji 95,2% – MICS, 2009, navedeno prema Strategija obrazovanja, str. 29). Prema Popisu iz 2011. godine, u Srbiji je 13,68% odraslog stanovništva (15 i više godina) bilo bez osnovne škole ili sa nezavršenom osnovnom školom.³

Ovako visok procenat odraslih građana sa nezavršenom osnovnom školom naprosto nije uporediv sa državama članicama EU. U strateškom okviru *Education and Training 2020* (ET 2020), utvrđena su četiri strateška cilja (primena strategija doživotnog učenja, mobilnost, fleksibilnost učenja, unapređenje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i obuke, promocija jednakih šansi, socijalne kohezije i aktivnog građanina, podržavanje kreativnosti i inovativnosti, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/>). U pojedinim državama EU 28 pripadnici etničkih manjina (naročito Romi) ne završavaju obavezno obrazovanje (preko 10% u Rumuniji, Bugarskoj, Italiji i Francuskoj), ali se radi o drukčijim uzrocima (stavovi roditelja, diskriminacija, rezidencijalna segregacija, dostupno na: http://ec.europa.eu/statistic-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_edu), a ne o prostornoj (teritorijalnoj) nedostupnosti obrazovanja, što je predmet ovog rada.

¹ Član 71: „Svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno“.

² *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, član 13; 1966/1976, *Konvencija o pravima deteta*, član 28; 1989. i dr.). U članu 2 Prvog Protokola uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda stoji: „Nikome ne može biti uskraćeno pravo na obrazovanje“ (Dimitrijević i Lazin, 1993, str. 578).

³ U Srbiji je 1952. godine uvedeno obavezno osmogodišnje obrazovanje na osnovu Opšteg zakona o školstvu.

Jedan od ključnih razloga za rano napuštanje (obaveznog) školovanja u Srbiji dece u seoskim sredinama⁴ jeste prostorna nedostupnost obrazovnih ustanova, bilo da (osmorazredna) škola ne postoji u mestu stanovanja ili nije organizovan i finansijski dostupan javni prevoz do škola u susednim naseljima. Još je veće osipanje dece iz seoskih naselja u nastavku školovanja u srednjoj školi. O prohodnosti dece iz seoskih naselja do univerzitetskih studija ne postoje pouzdani podaci, a procena je da se radi tek o simboličnim brojevima.

Najčešće objašnjenje (opravdanje) substandardnih uslova osnovnog obrazovanja i drugih ustanova javnih službi u seoskim područjima jeste niska gustina naseljenosti i mali broj potencijalnih korisnika ovih usluga. Ovaka argumentacija je rezultat urbocentričnih modela organizacije javnih službi, koji su prilagođeni gradskim sredinama, i nisu prilagođavali mehanizme i modalitete organizovanja usluga sredinama sa niskim gustinama naseljenosti. S druge strane, decenijska praksa kršenja ustavnih obaveza i zakonskih propisa nije ni na koji način sankcionisala nosioce javnih ovlašćenja koji su imali obavezu da zakone sprovede.

Niski standardi i loša dostupnost usluga od javnog interesa (obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalne usluge, kultura, i dr.) obeležje su seoskih naselja u Srbiji, naročito onih u perifernim zonama opština i u brdsko-planinskim područjima. U Srbiji se neprekidno povećavaju razlike u kvalitetu i dostupnosti usluga koje se finansiraju iz zajedničkih fondova (kao što su obrazovanje i zdravstvena zaštita), što posebno diskriminiše građane koji žive u seoskim područjima. (Petovar i Jokić, 2009, 2010, 2012; Prostorni plan Republike Srbije 1996, 2010) Te razlike se mogu meriti vekovima – osnovna škola u oronuloj zgradi, sa poljskim klozetom, bez tekuće vode, bez biblioteke i osnovnih nastavnih sredstava i osnovna škola sa bazenom, kabinetima, kompjuterima se finansiraju iz istog budžeta.

Povezanost teme sa pregovaračkim poglavljima

Tema o (nedostupnosti) osnovnog (obaveznog) i srednjeg obrazovanja je direktno ili indirektno povezana sa nekoliko pregovaračkih poglavlja (*Pregovaračka poglavlja. 35 koraka ka Evropskoj uniji*, EU Info centar, Beograd, januar 2014).

⁴ U ovom izveštaju se isključivo bavimo dostupnošću škola za decu u seoskim naseljima, svesni činjenice da postoje i druge ranjive grupe (naročito deca romske nacionalnosti), kod kojih je napuštanje osnovne škole procentualno znatno veće nego kod dece u seoskim naseljima. Kod ovih grupa su drugi faktori napuštanja školovanja dominantniji od prostorne dimenzije, koja je ovde predmet analize.

Poglavlje 2 govori o slobodi kretanja radnika. Nema sumnje da država koja ne ostvaruje ustavno pravo građana na obavezno obrazovanje stavlja ove građane u inferiornu poziciju u odnosu na građane drugih država i od njih čini radnike najniže kategorije koji mogu obavljati samo najteže, nekvalifikovane i najslabije plaćene poslove. Sledi, iz Poglavlja 2, da država ima obavezu da obezbedi minimalno garantovano obrazovanje a time i minimum kompetentnosti u slobodnom kretanju radnika. Ovaj stav se posredno odnosi i na **Poglavlje 3** o Pravu poslovnog nastanjivanja i slobodi pružanja usluga.

Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj. Obrazovanje i specijalizovana obuka mladog stanovništva u seoskim naseljima od ključnog su značaja za kreiranje i sprovođenje razvojnih politika u seoskim naseljima i uslov bez koga se ne mogu učinkovito primenjivati bilo kakve razvojne politike i programi EU, uključujući i obavezujuća pravila iz Poglavlja 11 (Nikolić i Petovar, 2015). Budući da je težište ovog rada na obrazovnoj strukturi mladog kontingenta u seoskim naseljima koji započinju svoje profesionalne aktivnosti, jasno je da sa ovakvo obrazovno (ne)osposobljenom, radno nekompetentnom i nekvalifikovanom radnom snagom razvoj poljoprivrede i poljoprivrednih domaćinstava ima slabe šanse ne samo da izdrži konkurenciju velikih poljoprivrednih proizvođača, nego uopšte da opstane čak i na egzistencijalnom minimumu. To se jednako odnosi i na osposobljenost za implementaciju obavezujućih pravila i politika iz Poglavlja 11. Niska obrazovanost mladih u seoskim područjima biće prepreka i za ostvarivanje propozicija iz **Poglavlja 12 – Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika.**

Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje. Uskraćivanje ustavom garantovanog prava na (obavezno) obrazovanje i značajno sužene mogućnosti za nastavljanje školovanja u srednoj školi i na univerzitetu, zbog prostorne (a time i finansijske) nedostupnosti su potvrda da ne postoje šanse niti jednake mogućnosti u pravu na školovanje te da su mladi iz seoskih naselja diskriminisani u pogledu dostupnosti obrazovanja u poređenju sa njihovim vršnjacima iz gradskih naselja, a naročito velikih gradova. U takvim okolnostima izgledi za socijalnu inkluziju su veoma slabi.

Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava i Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost podrazumevaju obrazovanog, mislećeg i odgovornog građanina koji će znati gde i kako da se obavesti o svojim pravima i obavezama, i da se izbori za

„poštovanje osnovnih prava i prava građanstva Evropske unije“. Neobrazovani građani ne poznaju svoja osnovna građanska, ekonomska, socijalna i kulturna prava, niti znaju kako se i na koji način se mogu boriti za njih.

Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura izričito navodi da „obrazovanje, obuka za mlade i kultura (su) u nadležnosti država članica“. Kako je prethodno napomenuto, Program *Obrazovanje i obuka 2020* utvrđuje zajedničke strateške ciljeve za države članice. Ukoliko je cilj EU 28 da se *early school leavers* smanji ispod 10%, onda je jasno da taj cilj ne može biti ostvaren u državi u kojoj je udeo uzrasta 20–24 godine u seoskim naseljima koji prekida sa obrazovanjem nakon završene osnovne škole oko 18%.⁵ Odgovarajuće obrazovanje i specijalizovani obrazovni programi su neophodni i za ostvarivanje **Poglavlja 27 – Životna sredina** i **Poglavlja 28 – Zaštita potrošača i zdravlja**, naročito u oblasti proizvodnje hrane, upotrebe veštačkih đubriva i dr.

Standardi u EU

Podaci o nivou obrazovanja pokazuju da je u 2014. godini, preko četiri petine (82,4%) stanovništva EU-28, uzrasta 20–24 godine imalo završen najmanje viši nivo srednjeg obrazovanja (*upper secondary education*⁶, kod žena 84,7%). U kontingentu 18–24 godine - 11,1 % (12,7 % muškaraca i 9,5 % žena) su bili u kategoriji *early leavers from education and training*, sa najviše završenim nižim srednjim obrazovanjem (*a lower secondary education*). Među članicama Evropske unije, najviši procenat *early leavers* u 2014. je bio u Španiji (21,9 %), a najniži u Hrvatskoj (2,7 % – *School enrolment and early school leavers from education and training*, Eurostat, June 2015, dostupno na: Eurostatec.europa.eu/eurostat/.../School_enrolment_and_early_leavers_from_)

Rano napuštanje školovanja (*early school leavers*) u EU se odnosi na lica starosti 18–24 godine koja imaju samo niže srednje obrazovanje ili manje od toga i više nisu u sistemu obrazovanja i obuke (*European Commission. Press Release database*. Brussels, January 2011). Dakle, kategorija rano napuštenog školovanja

⁵ Naglašavamo da se analiza odnosi samo na seoska područja. Procenat *early school leavers* u Srbiji je mnogo veći kada uključimo decu romske nacionalnosti, osobe sa smetnjama u razvoju, i dr.

⁶ *Upper secondary education (ISCED 3) corresponds to the final stage of secondary education in most OECD countries*. U načelu počinje na kraju kompletno završenog obaveznog obrazovanja (obuhvata kontingent 16 do 19 godina). *Primary and lower secondary education je u EU compulsory i obuhvata uzrast 5/7 do 15/16/17 godina starosti*.

obuhvata lica koja imaju predškolsko, osnovno, niže srednje ili kratko trajanje višeg srednjeg obrazovanja ne dužeg od 2 godine (*pre-primary, primary, lower secondary or a short upper secondary education of less than 2 years*).

Sudeći po izvorima na internetu, kao i prema različitim dokumentima EU u oblasti obrazovanja, tema koja je u žiži evropskih obrazovnih politika je smanjenje „ranog napuštanja školovanja“ ispod 10% do 2020. godine (*Council conclusions on reducing early school leaving and promoting success in schools*, Brussels, 24th November 2015, 14441/15). Strateški cilj EU u oblasti obrazovanja i obuke (*education and training*) da do 2020. godine procenat mladih koji rano napuštaju obrazovanje i obuku bude manji od 10%, već je doseglo 19 članica Unije.⁷

⁷ The standards for international statistics on education are set by three international organisations: the [United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organisation \(UNESCO\)](#) institute for statistics (UIS); the [Organisation for Economic Cooperation and Development \(OECD\)](#); and [Eurostat](#), the statistical office of the European Union. The main source of data is a joint UNESCO / OECD / Eurostat (UOE) questionnaire on education statistics and this is the basis for the core components of Eurostat’s database on education statistics; Eurostat also collects data on regional enrolments. Data on educational attainment are provided by the EU [labour force survey \(LFS\)](#). The [International standard classification of education \(ISCED\)](#) is the basis for international education statistics, describing different levels of education, as well as fields of education and training; it was first developed in 1976 by UNESCO and revised in 1997. [ISCED 97](#) distinguishes seven levels of education: pre-primary education (level 0); primary education (level 1); lower secondary education (level 2); upper secondary education (level 3); post-secondary non-tertiary education (level 4); tertiary education (first stage) (level 5); tertiary education (second stage) (level 6). A review of ISCED began in 2007 and the revised classification ([ISCED 2011](#)) was adopted by the UNESCO General Conference in November 2011. ISCED 2011 comprises nine levels: early childhood education (level 0); primary education (level 1); lower secondary education (level 2); upper secondary education (level 3); post-secondary non-tertiary education (level 4); short-cycle tertiary education (level 5); bachelor’s or equivalent level (level 6); master’s or equivalent level (level 7); doctoral or equivalent level (level 8). The first results based on ISCED 2011 have been published in 2015 starting with data for the 2014 reference period. The indicator for early leavers from education and training is defined as the proportion of the population aged 18 to 24 with at most a lower secondary level of education (ISCED 97 levels 0, 1, 2 or 3c short; ISCED 2011 levels 0, 1 or 2), who are no longer in further education or training; the denominator consists of the total population of the same age group, excluding non-response.

Rano napuštanje školovanja ima nekoliko formi. Ono uključuje mlade koji su napustili školu pre završetka obaveznog obrazovanja, one koji su završili obavezno obrazovanje ali nisu stekli srednje obrazovanje (*upper secondary qualification*), kao i one koji su pohađali *pre-vocational or vocational courses* ali im ono nije donelo kvalifikacije višeg srednjeg nivoa (*upper secondary level*).

Smatra se da rano napuštanje školovanja nosi visoke individualne, socijalne i ekonomske troškove. Mladi sa završenom nižom srednjom školom su češće nezaposleni, u većem stepenu zavise od različitih socijalnih podrški i imaju viši rizik da budu socijalno isključeni. Oni imaju niže zarade, slabijeg su zdravlja i slabije uključeni u javne aktivnosti.

U citiranom izveštaju se navodi da je rano napuštanje školovanja direktno povezano sa socijalno nepovoljnim statusom i niskim obrazovnim okruženjem. Ranjive grupe su posebno pogođene, zbog posebnih obrazovnih potreba mladih u ovoj kategoriji. Kao posebno rizična grupa navode se i deca migranata (Grčka, Španija, Italija). U nekoliko država članica rano napuštanje školovanja je izrazito visoko kod ugroženih manjina kao što su Romi.

Zanimljivo je da se ni u jednoj od pregledanih analiza kao mogući razlog ranog napuštanja školovanja ne pominju udaljenost i prostorna nedostupnost obrazovnih ustanova. Međutim, u dokumentu *Perspektive prostornog razvoja Evrope (European Spatial Development Perspective – ESDP, Potsdam, 1999, str. 25 i 33)* naglašava se važnost unapređenja javnog prevoza u malim i srednjim gradovima, naročito onih u kojima se broj stanovnika smanjuje.

Stanje u Srbiji

Prema rezultatima Popisa 2011, u kontingentu 20–24 godine bez završene osnovne škole bilo je 2,6% građana (u gradskim naseljima 2,2%, ili 5.656 lica, a u seoskim 3,4% odnosno 5.870 lica). Sa završenom osnovnom školom bilo je 9,1% građana (u gradskim 6,0% odnosno 15.902 lica, a u seoskim 13,8% odnosno 23.907 lica). Sumarno, u kategoriji *early school leavers* (mladi koji nisu nastavili školovanje u srednjoj školi bilo je 11,7% odnosno 51.574 lica (od toga u gradskim naseljima 8,1%, odnosno 21.467, a u seoskim 17,2% ili 29.777 lica). Završeno srednje obrazovanje (*upper secondary education*) u kontingentu 20–24 godine imalo je 79,7% mladih tog uzrasta (u gradskim naseljima 81,9%, a u seoskim 76,4%).

Kada posmatramo obrazovni nivo kontingenta 25–39 godina u Srbiji, sledi da je bez završene osnovne škole 2,5% odnosno 48.869 lica (u gradskim 1,7% odnosno 22.057 lica, a u seoskim 4,0%, ili 26.812 lica), dok je građana sa samo završenom osnovom školom bilo 12,7% u toj uzrasnoj dobi – 226.971 lica (u gradskim 7,2%, odnosno 83.884 lica, a u seoskim više od petine – 22,6%, odnosno 143.087 lica, videti Tabelu)

Tabela: Obrazovna struktura stanovništva (ukupno stanovništvo, kontingenti 20–24, 25–39, 20–39 godina) u gradskim i ostalim naseljima, Popis 2011.

Republika Srbija	Bez završene OŠ	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato
Ukupno	13,7	20,8	48,9	5,7	10,6	0,4
Gradska	7,0	16,0	53,4	7,5	15,7	0,4
Ostala	23,4	27,7	42,4	2,9	3,2	0,4
20–24	2,6	9,1	79,7	2,1	6,1	0,3
Gradska	2,1	6,0	81,9	2,2	7,5	0,3
Ostala	3,4	13,8	76,4	1,9	4,1	0,4
25–39	2,5	12,7	60,9	6,3	17,2	0,4
Gradska	1,7	7,2	59,7	7,7	23,3	0,3
Ostala	4,0	22,6	62,9	3,8	6,3	0,4
20–39	2,6	11,9	65,2	5,3	14,7	0,3
Gradska	1,8	6,9	64,6	6,5	19,8	0,3
Ostala	3,8	20,4	66,3	3,3	5,8	0,4

Izvor: Vesna Jokić, dipl. prostorni planer.

Prema Popisu iz 2011. godine, u Srbiji je 13,68% odraslog stanovništva (15 i više godina) bilo bez osnovne škole ili sa nezavršenom osnovnom školom.

Deficit u obrazovanju seoskog stanovništva u stvarnosti je još veći od prikazanih procenata i brojeva, s razloga što statistika u kategoriju ostala naselja svrstava i

prigradska naselja u kojima je obrazovna struktura bolja i u kojima su obrazovne ustanove prostorno znatno dostupnije nego građanima u seoskim naseljima.

Prema *Popisu školskog prostora iz 2004. godine*, (Bilten 463, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2006), od ukupno 3.910 redovnih osnovnih škola u Srbiji, više od trećine (37,4%) nisu imale klozet u zgradi nego su koristili zidane ili drvene poljske klozete u dvorištima škola. U 1.229 škola dvorišni (najčešće poljski) klozeti nisu imali vodu, čak ni za pranje ruku. 2004 godine, u ove škole bilo je upisano 47.700 učenika.

Kako smo već napomenuli, u analizama evropskih izvora o uzrocima i socio-kulturnom profilu *early school leavers* ne pominje se prostorna udaljenost i saobraćajna nedostupnost obrazovnih ustanova.

U ovom Izveštaju težište je na prostornoj dostupnosti školskih ustanova. Odgovornost na organizovanje i finansiranje učeničkog prevoza u Srbiji prebačena je na opštine. Rezultat toga je da veliki broj dece u seoskim naseljima nema organizovan (specijalizovan) niti besplatan (pa čak ni subvencioniran) prevoz od mesta stanovanja do škole i nazad. Prema podacima službe statistike, u Republici **6% učenika osnovnih škola (48.281 učenika) ima obezbeđen besplatan prevoz** (Vojvodina 4%, centralna Srbija 7%, grad Beograd 5%). Razlike između opština su velike. **U 21 opštini više od petine učenika koriste besplatan prevoz.**⁸ Na drugoj strani **u 24 opštine uopšte nema učenika kojima je obezbeđen besplatan prevoz.**⁹ Ne treba posebno naglašavati da u velikom broju opština javni prevoz nije usklađen sa radnim vremenom škola.

Drugi razlog za veliko osipanje dece iz seoskih naselja u starijim razredima osnovne škole i u srednjoj školi jeste nedostatak i nedostupnost pratećih (komplementarnih) sadržaja kojima se obezbeđuje smeštaj/stanovanje i ishrana učenika i studenata čija porodica ne živi u mestu u kome se škola nalazi. Organizovan smeštaj obuhvata đačke i studentske domove/internate, umreženu

⁸ Obrenovac 31%, Mladenovac 29%, Lazarevac 22%, Beočin 25%, Veliko Gradište 27%, Golubac 27%, Žagubica 32%, Malo Crniće 25%, Knić 25%, Svilajnac 22%, Bor 32%, Kladovo 21%, Majdanpek 44%, Boljevac 26%, Sokobanja 30%, Raška 26%, Niš – Crveni krst 24%, Gadžin Han 25%, Ražanj 18%, Blace 27%, Bojnik 26%. *Saopštenje SRB 37 DD10, RZS, Beograd, 2009.*

⁹ Mali Idoš, Kikinda, Bela Crkva, Kovačica, Opovo, Bački Petrovac, Vrbas, Žabalj, Srbobran, Sremski Karlovci, Temerin, Vladimirci, Koceljeva, Mali Zvornik, Rača, Lapovo, Rekovac, Arilje, Prijepolje, Varvarin, Žitorađa, Bosilegrad, Bujanovac, Vladičin Han, *Saopštenje SRB 37 DD10, RZS, Beograd, 2009.*

ponudu privatnog smeštaja standardizovanog kvaliteta (ugovorni odnos između davaoca smeštaja, lokalne vlasti, škole i roditelja, eventualno resornog ministarstva¹⁰) i druge forme obezbeđenja smeštaja/stanovanja i ishrane učenika starijih razreda osnovnih škola i srednjih škola.

Đački i studentski domovi su integralni segment sistema obrazovanja, jer su te ustanove nužan i neophodan uslov za postojanje kvalitetnog i dostupnog obrazovanja za učenike čije porodice ne žive u nekoliko najvećih gradova u Srbiji. **Internati ispunjavaju nekoliko funkcija:** (1) omogućavaju deci iz **seoskih naselja i malih gradova** da se školuju u kvalitetnim školama; (2) **šire gravitaciono područje** osnovne i srednje škole (i univerziteta), i na taj način omogućavaju **bolju selekciju učenika** prilikom upisa u školu; (3) omogućavaju **dobrim i uspešnim učenicima izbor škole**.

Kakav je **kapacitet internata i dačkih domova** u Srbiji danas? Nije poznato da postoje **posebni internati za učenike starijih razreda osnovne škole**. To je ključni razlog osipanja dece na prelasku iz IV u V razred osnovne škole. Deca koja žive u seoskim naseljima u kojima postoji područna škola imaju male izgleda da nastave školovanje u starijim razredima (pored loše lokalne putne mreže, problem je nepostojanje javnog prevoza, neusklađen javni prevoz sa radnim vremenom škole, veliki broj siromašnih opština nema novac da subvencionira ueničke karte u javnom prevozu, itd.).

Kapacitet internata za učenike srednjih škola u Srbiji je gotovo beznačajan:

Prema statističkim podacima, dački domovi u Srbiji mogu da prime tek 3,2% učenika koji pohađaju srednju školu (286.851 učenik u školskoj 2005/2006). Kapacitet domova je 9.248 korisnika, od kojih 75% plaćaju punu cenu smeštaja.¹¹

Prema zaključcima Evropske komisije, za razvoj ekonomije zasnovane na znanju neophodno je da bar 75% stanovništva bude obuhvaćeno srednjom školom.

¹⁰ Takve forme smeštaja učenika u Srbiji ne postoje.

¹¹ Slične podatke o kapacitetima internata i domova učenika nalazimo kod M. Stojinića. Prema podacima ovog autora, u Srbiji radi 56 internata i domova učenika srednjih škola (jedan broj mesta koriste studenti viših škola), u koje je upisano 10.570 korisnika. Roditelji mesečno participiraju sa 3.000 dinara, a iz budžeta se dotira 12.350 dinara za svako mesto. Ukupno godišnje, za internate i domove učenika iz budžeta se izdvaja 20 miliona eura. Takva situacija sa srednjim obrazovanjem je decenijama bila jedan od važnih motiva za preseljenje cele porodice u grad u kome postoji srednja škola.

U strateškim razvojnim dokumentima o obrazovanju u Srbiji, problem prostorne dostupnosti se gotovo ne pominje. Izuzev u Prostornom planu Republike Srbije i Strategiji prostornog razvoja Republike.¹² U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine* se na nekoliko mesta govori o geografski neujednačenoj mreži škola (osnovnih i srednjih) kao osnovnom ograničenju u dostupnosti škola. Geografski ujednačena mreža škola nije relevantan kriterijum za dostupnost obrazovanja, nego postojanje komplementarnih ustanova (internata, đačkih domova, umreženog privatnog smeštaja standardizovanog kvaliteta i sl.), koje povećavaju gravitaciono područje škole i obezbeđuju smeštaj, ishranu i druge pogodnosti za kvalitetno učenje.

Povezanost sa drugim oblastima/sektorima:

- Substandardni uslovi života u seoskim naseljima jačaju migracione tokove ka srednjim i velikim gradovima, što za posledicu ima demografsko pražnjenje teritorije, dalje pogoršanje uslova života preostalog stanovništva u selima, slabljenje teritorijalne kohezije;
- Deficit u zaštiti ljudskih prava koje je država obavezna da garantuje građanima;
- Neravnopravnost građana i isključivanje teritorijalnih grupa iz prava na korišćenje usluga koje se finansiraju iz javnih fondova.

PRILOZI

U Prilogu I je data Tabela *Stanovništvo staro 20 i više godine, prema starosti i školskoj spremi, Popis 2011.*

¹² U Strategiji obrazovanja u Srbiji do 2020. godine (verzija objavljena na sajtu, nakon što ju je usvojila Vlada Republike Srbije), đački domovi se kvalifikuju kao „korektivni mehanizam mreže škola“ (str. 30). U Strategiji se ne naznačavaju ni politike niti obaveze u pogledu organizovanja domova ili drugih vidova organizovanog i standardizovanog smeštaja učenika osnovnih i srednjih škola. **Strategija polazi od pogrešne premise o lošem geografskom rasporedu škola, pa je to razlog za uvođenje korektivnih mehanizama (đački domovi)**, kojima se, što nije nevažno, posvećuje minimalna pažnja. Ukazuje se na potrebu „obezbeđivanja učeničkih domova ili internata“, ali bez kvantifikacije ili obavezujućih odredbi. Kao planirane mere u oblasti srednjeg stručnog obrazovanja navodi se „Nova mreža srednjih stručnih škola (...) i korišćenje postojećih domova učenika“.

PRILOG I : STANOVNIŠTVO STARO 20 I VIŠE GODINA PREMA STAROSTI I ŠKOLSKOJ SPREMI, POPIS 2011. GODINE

Republika Srbija	Ukupno	Bez završene OŠ	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato
Ukupno	6161584	842383	1279116	3015092	348335	652234	24424
Gradska	3652252	254648	584636	1951915	274575	572923	13555
Ostala	2509332	587735	694480	1063177	73760	79311	10869
20–24	439741	11560	40014	350564	9205	27044	1354
Gradska	265548	5656	15902	217502	5872	19902	714
Ostala	173249	5870	23907	132391	3315	7129	637
25–39	1470582	37309	186957	895253	92771	253058	5234
Gradska	943234	16401	67982	563397	72650	219791	3013
Ostala	527348	20908	118975	331856	20121	33267	2221
40–64	2598951	191114	557421	1379607	172490	288322	9997
Gradska	1542561	44117	213695	887811	134987	256376	5575
Ostala	1056390	146997	343726	491796	37503	31946	4422
65 i više	1250316	588139	208597	288855	73744	83809	7172
Gradska	665006	181130	118146	223893	61009	76853	3975
Ostala	585310	407009	90451	64962	12735	6956	3197
20–39	1910323	48869	226971	1245817	101976	280102	6588
Gradska	1208782	22057	83884	780899	78522	239693	3727
Ostala	701541	26812	143087	464918	23454	40409	2861
20–64	4509274	239983	784392	2625424	274466	568424	16585
Gradska	2751343	66174	297579	1668710	213509	496069	9302
Ostala	1757931	173809	486813	956714	60957	72355	7283
25–64	4069533	228423	744378	2274860	265261	541380	15231

Gradska	2485795	60518	281677	1451208	207637	476167	8588
Ostala	1583738	167905	462701	823652	57624	65213	6643

Izvor: Vesna Jokić, dipl. prostorni planer (neobjavljeno)

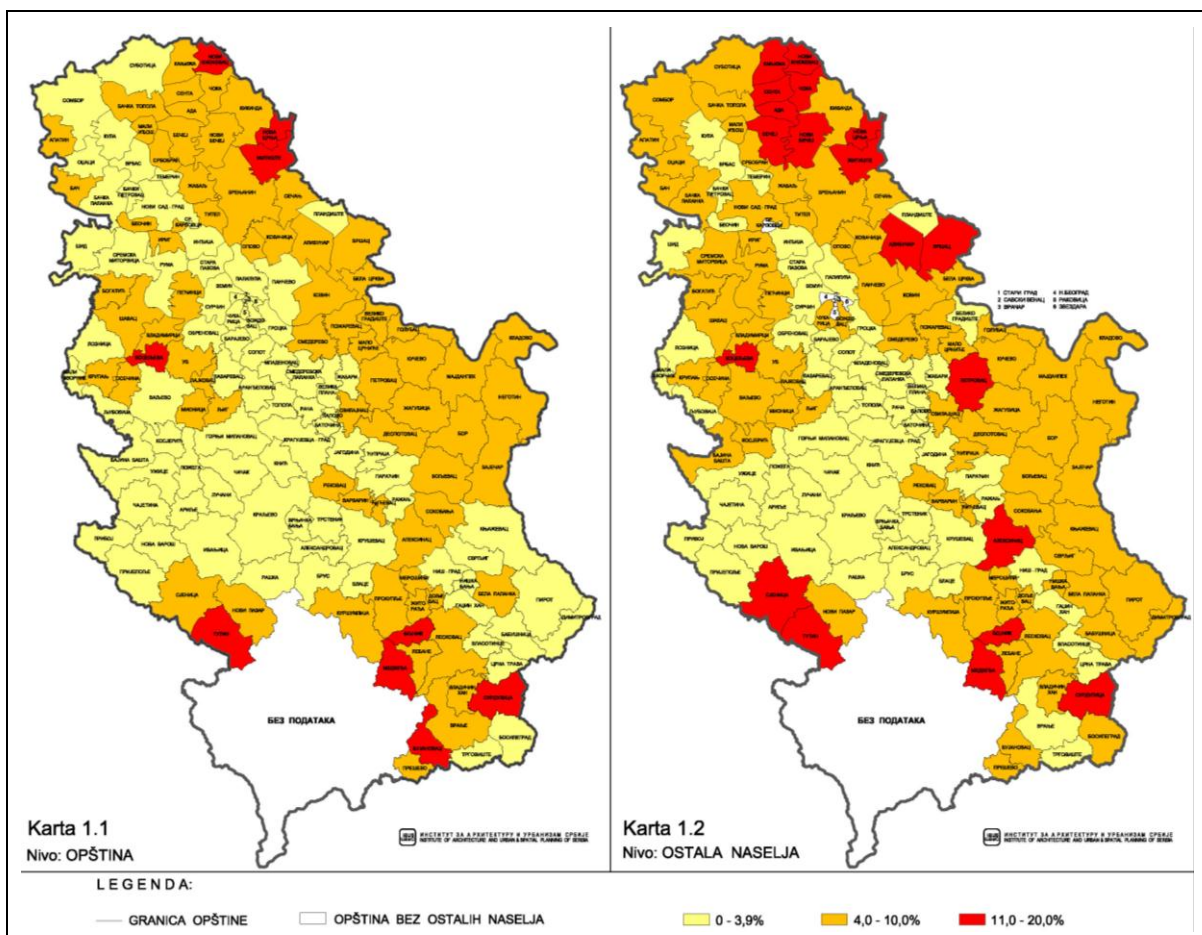
Republika Srbija	Bez završene OŠ	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato
Ukupno	13,7	20,8	48,9	5,7	10,6	0,4
Gradska	7,0	16,0	53,4	7,5	15,7	0,4
Ostala	23,4	27,7	42,4	2,9	3,2	0,4
20–24	2,6	9,1	79,7	2,1	6,1	0,3
Gradska	2,1	6,0	81,9	2,2	7,5	0,3
Ostala	3,4	13,8	76,4	1,9	4,1	0,4
25–39	2,5	12,7	60,9	6,3	17,2	0,4
Gradska	1,7	7,2	59,7	7,7	23,3	0,3
Ostala	4,0	22,6	62,9	3,8	6,3	0,4
40–64	7,4	21,4	53,1	6,6	11,1	0,4
Gradska	2,9	13,9	57,6	8,8	16,6	0,4
Ostala	13,9	32,5	46,6	3,6	3,0	0,4
65 i više	47,0	16,7	23,1	5,9	6,7	0,6
Gradska	27,2	17,8	33,7	9,2	11,6	0,6
Ostala	69,5	15,5	11,1	2,2	1,2	0,5
20–39	2,6	11,9	65,2	5,3	14,7	0,3
Gradska	1,8	6,9	64,6	6,5	19,8	0,3
Ostala	3,8	20,4	66,3	3,3	5,8	0,4
20–64	5,3	17,4	58,2	6,1	12,6	0,4
Gradska	2,4	10,8	60,7	7,8	18,0	0,3
Ostala	9,9	27,7	54,4	3,5	4,1	0,4

25–64	5,6	18,3	55,9	6,5	13,3	0,4
Gradska	2,4	11,3	58,4	8,4	19,2	0,3
Ostala	10,6	29,2	52,0	3,6	4,1	0,4

Izvor: Vesna Jokić, dipl. prostorni planer (neobjavljeno)

Prilog II: Teritorijalni raspored stanovništva bez završene osnovne škole uzrasta 16–19 godina. (Popis 2002. godine).

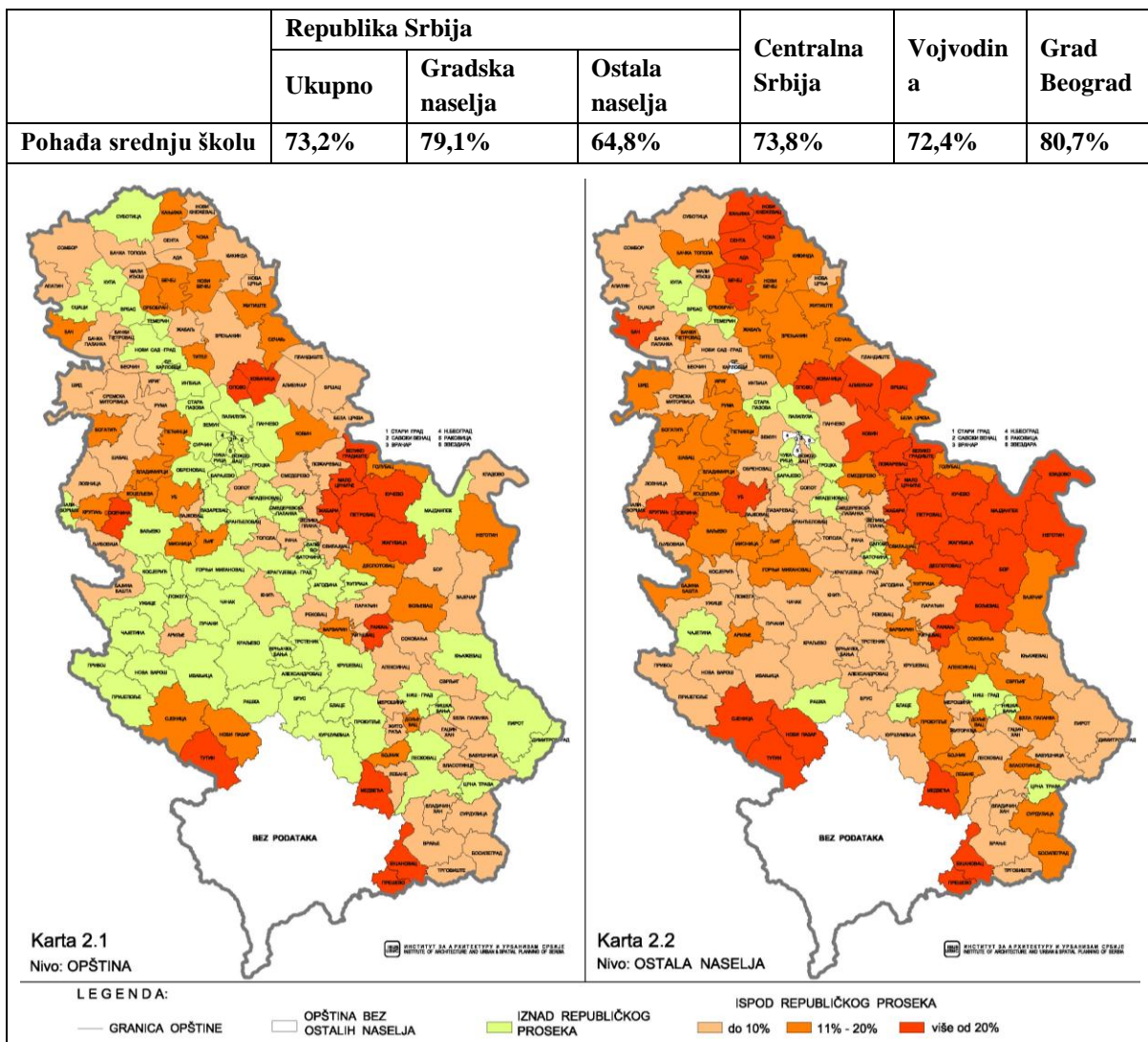
Broj stanovnika 16–19	Republika Srbija			Centralna Srbija	Vojvodina	Grad Beograd
	Ukupno	Gradska naselja	Ostala naselja			
Ukupno	401.750	236.813	164.920	289.780	111.970	82.998
Bez završene osnovne škole	15.570	6.767	8.803	10.433	5.137	1.777
PROSEK ZA REPUBLIKU: ukupno 3,9% - gradska naselja 2,9% - ostala naselja 5,3%						

Karte 1.1 i 1.2: Stanovništvo bez završene osnovne škole u starosnoj grupi 16–19 godina (u %), Popis 2002. (Izvor: Petovar i Jokić, 2012)

Prilog III – Na Kartama 2.1 i 2.2 prikazano je učešće učenika koji pohađaju srednju školu u odnosu na ukupni srednjoškolski kontingent. S obzirom na nedostatak podataka, urađena je procena ukupnog kontingenta u periodu srednjeg obrazovanja (15,5 do 19,5 godina) i upoređena sa brojem učenika upisanih u srednju školu. I pored toga što ovakav postupak procene može da bude osporen, dobijeni podaci zavređuju pažnju zbog prostorne distribucije (ne)upisanih u srednju školu. Prema dobijenim procenama, 2002. godine, oko 73% srednjoškolskog kontingenta je bilo upisano u srednju školu – iz gradskih naselja nešto više od tri četvrtine (oko 79%), a iz ostalih naselja znatno manje, oko dve trećine (65%). U odnosu na republički prosek (73%), u 95 opština je manji obuhvat

mladih koji su nastavili srednju školu, od toga u 41 opštini ovaj procenat je ispod 65%. Takođe, u tri opštine je manje od polovine kontingenta pohađalo srednju školu (Bujanovac, Malo Crniće, Tutin). Posmatrano na nivou ostalih naselja, broj takvih opština je 12 – dve u Vojvodini (Ada i Senta), deset u centralnoj Srbiji (Novi Pazar, Malo Crniće, Bujanovac, Negotin, Kučevo, Medveđa, Petrovac, Veliko Gradište, Sjenica i Tutin, izvor: Petovar i Jokić, 2012)

Karte 2.1 i 2.2: Učenici koji pohađaju srednju školu u odnosu na ukupni srednjoškolski kontingent (u %), Popis 2002. (Izvor: Petovar i Jokić, 2012)

IZVORI

Bray, M.: *Double shift schooling*, 2008, UNESCO.

Concepts and Strategies for Spatial Development in Germany, Adopted by the Standing Conference of Ministers Responsible for Spatial Planning, June 2006, dostupno na: <http://www.bmvbs.de/en/Spatial-development-,1876.1034853/New-Concepts-for-spatial-plann.htm>

European Spatial Development Perspective (ESDP), Potsdam, 1999.

Implementing the Community Lisbon Programme: Social Services of General Interest in the European Union. Commission of the European Communities, Brussel, 26 April 2006 (com(2006)177 final).

Kennedy, Shelley and oth., *Mobile Pre-School Units in New Zeland*. Vol. I-II, dostupno na: <http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/>, 1990–1991.

Opštine u Srbiji, 2007, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2008, Tabela 22–3.

Nikolić, M. i K. Petovar, Ruralni razvoj na lokalnom nivou. U: *Lokalne samouprave i pristupni pregovori*. Zbornik radova. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju, 2015, str. 51–69.

Pregovaračka poglavlja. 35 koraka ka Evropskoj uniji. EU Info centar, Beograd, januar, 2014.

Public Services – Services of General (Economic) Interest – SG(E)Is. European Trade Union Confederation (ETUC). Dostupno na: <http://www.etuc.org/a/3167>, pristupljeno 9. 3. 2009.

Petovar, K. i V. Jokić (2012), Otklon od urbocentričnih politika kao uslov uravnoteženog teritorijalnog i regionalnog razvoja. *Zbornik: Nove Regionalne politike i Evropska iskustva*. Beograd: Megatrend univerzitet, str. 345–362.

Petovar, K. i V. Jokić, Obrazovanje stanovništva u seoskim naseljima u Srbiji. Zbornik: *Evropski standardi u Srbiji*. Fondacija Centar za demokratiju, Beograd, 2009, str. 108–126.

Petovar, K. i V. Jokić, „Socijalni razvoj i javne službe u Srbiji – standardi u rasponu od 19. do 21. veka“, u: *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, ur. M. Bajić Brković, Arhitektonski fakultet, Beograd, 2010, str. 161–200.

Petovar, K. I Stambolović, V., „Konceptija socijalnog razvoja grada Beograda“, *Održivi prostorni razvoj gradova*, Tematski zbornik radova – drugi deo, Međunarodni naučni skup, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, 2007, str. 43–62.

Praćenje društvene uključenosti u Srbiji, Tim potpredsednika Vlade za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva, Beograd, 2009.

Prostorni plan Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 13/96, 1996.

Prostorni plan Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 88/10, 2010.

Popis školskog prostora 2004, Bilten 463, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2006.

Renewed EU Sustainable Development Strategy. Council of the European Union, Brussel, 2006 (10117/06), dostupno na: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/06/st10/st10117.en06.pdf>

Spatial Management Policy of the Republic of Slovenia. Republic of Slovenia, Ministry of the Environment, Spatial Planning and Energy. National Office for Spatial Planning, dostupno na: <http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/en/policy.pdf>

Stojnić Milenko, *Elektronski dnevnik vaspitnog rada u domovima učenika srednjih škola – ka domskoj pedagogiji uspešnih*. Sremska Mitrovica, dostupno na: www.scribd.com/.../elektronski-dnevnik-vaspitnog-rada-u-domovim...

Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji, *Službeni glasnik RS* 55/05 i 71/05

A Swedish Strategy for Sustainable Development – Economic, Social and Environmental. Government Communication 2003/04:129

Prostorna/teritorijalna dostupnost obrazovanja

Izdavač:

Evropski pokret u Srbiji

Kralja Milana 31

Beograd

www.emins.org

Za izdavača:

Maja Bobić

Autori:

Ksenija Petovar, član Užeg stručnog tima NKEU

Urednik:

Nataša Dragojlović

Beograd, septembar 2016.

ISBN 978-86-80046-12-9

Ova publikacija pripremljena je uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Mišljenja i stavovi izneti u ovom radu predstavljaju stavove autora i ne predstavljaju nužno zvanične stavove Evropskog pokreta u Srbiji ili Fondacije za otvoreno društvo.